

ПОЛІЦІЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА У «ФІЛОСОФІЇ ПРАВА» ГЕГЕЛЯ

Проаналізовано роль і місце поліції в політико-правовій системі держави і громадянського суспільства у «Філософії права» Гегеля. Акцентується увага на соціальній ролі поліції, її значенні у забезпеченні законності і правопорядку, захисті прав і свобод громадян.

Ключові слова: держава, суспільство, політика, поліція, право, громадянин, закон, законність, злочин.

Постановка проблеми. «Філософія права» Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831) у всій історії філософсько-правової думки посідає найважливіше місце. «Цей твір, – зазначає В. Нерсесянц, – помітно виділяється навіть в історичному ряді таких класичних праць з політичної і правової філософії, як «Держава» і «Закони» Платона, «Політика» Аристотеля, «Про державу» і «Про закони» Цицерона, «Володар» Макіавеллі, «Левіафан» Гоббса, «Політичний трактат» Спінози, «Про дух законів» Монтеск'є, «Про суспільний договір» Руссо, «Метафізичні учення про право» Канта, «Основи природного права» Фіхте» [1, с. 3].

«Філософія права» Г. Гегеля – це синтез філософських, політико-правових, соціальних та етико-моральних досліджень. Найбільш глибоко у цьому творі мислитель аналізує проблеми держави, суспільства, права у їх діалектичному зв'язку. Зокрема, розглядаючи проблеми держави і права, німецький філософ не міг оминати і питання кримінально-правової політики у діяльності держави, в якій важливе місце відведено суду і поліції.

Стан дослідження. Варто зазначити, що в науковій літературі до появи філософсько-правових праць Гегеля проблема ролі і місця поліції в суспільстві й державі практично не досліджувалась. Деякі аспекти діяльності поліції розглянуто видатним попередником Гегеля І. Г. Фіхте. У своїй «Філософії права» Гегель спеціально не ставив перед собою завдання щодо глибокого аналізу діяльності поліції, разом з тим, розкриваючи діалектику розвитку держави і її соціально-правових інститутів у забезпеченні правопорядку, важливе місце філософ відводить поліції.

У західноєвропейській літературі деякі аспекти, пов'язані з діяльністю поліції в «Філософії права» Гегеля, розглядали А. Біндер, В. Дільтей, Д. Джентіле, Г. Лассон, Фішер та інші.

Серед російських і вітчизняних учених філософські та політико-правові проблеми в «Філософії права» аналізувались у працях В. Асмуса, П. Галанзи, А. Галиги, А. Дворцова, Д. Керімова, Б. Маньковського, В. Нерсесянца, Т. Ойзермана, А. Піонтковського, П. Копніна, Д. Чижевського, В. Шинкарука тощо.

Значимо лише на тому, що ця важлива проблема в сучасній вітчизняній літературі до цього часу залишається не повною мірою дослідженою. Таким чином, звернення до філософсько-юридичної спадщини Гегеля щодо кримінально-правової політики держави та її правоохоронних органів, в якій важливу роль виконувала поліція, сприятиме творчому осмисленню сучасних проблем, що пов'язані з правоохоронною діяльністю України та її органів внутрішніх справ.

Метою статті є аналіз філософсько-правових ідей Гегеля щодо ролі і місця поліції у суспільстві і державі.

Виклад основних положень. Гегелівська «Філософія права» була опублікована в 1820 р.

Прославляючи державу як царство світового духу, як Божественне творіння і як всезагальний розум, мораль і свободу, німецький мислитель бачить в ній існуючі суперечності. «Держава, – зазначає Гегель, – не є витвором мистецтва, вона знаходиться в світі, тим самим у сфері свавілля, випадковості і помилок, дурна поведінка може внести викривлення в безліч її сторін» [2, с. 285]. Він вказує на те, що існує як «розумна», так і «дурна» держава. Порівнюючи ці два типи держав, він акцентує, що для розумної держави характерними ознаками є «благополуччя, порядність і достаток підданих; для іншого типу («дурної держави») – тупа байдужість, постійні переходи від підлості до нахабства, убогість» [3, с. 86]. І хоча Гегель відкрито не висловлюється, що в «дурній» державі існує тоталітарна система управління з всебічним поліцейським контролем, але він дає зрозуміти, що така держава без всебічної опіки поліцейського режиму існувати не може. Класичним зразком поліцейської держави була Пруссія. Так, під час правління короля Фрідріха II (1740–1786) близько 2/3 річного бюджету витрачалося на утримання армії [4, с. 170]. В Пруссії панував мілітаристський політико-бюрократичний режим. Будь-який прояв вільнодумства нещадно придушувався.

Гегель жив і творив фактично в поліцейській державі, де існувала суворая цензура, а також стеження за інакомислячими. Слід вказати й на те, що і Гегель відчував на собі постійну «опіку» поліцейського нагляду.

Як засвідчує Ф. Фабіан, у Німеччині існував «поліцейський режим, подібного якому не знали навіть за часів правління самодержавних деспотів» [6, с. 276].

Поліцейському контролю підлягали всі сфери соціального життя, всі громадяни і навіть високопоставлені особи. Так, наприклад, коли видатний німецький полководець Гнейзенау, що зробив стратегічний план розгрому Наполеона при Ватерлоо, отримавши інформацію, що за ним слідкує поліція і контролює його пошту, на знак протесту подав у відставку» [5, с. 280]. Такий режим існував не тільки в Пруссії, але і в Росії.

Реформи, введені Петром I, – зазначає В. Бачинін, – закріпили в повсякденній соціальній практиці дух опікування, резонерства і всепроникливої регламентації. Укази Петра I, писані за свідченням істориків, жовцю, отрутою і батогами, заклали підвалини такого явища як «поліцейзм» [6, с. 29].

Критики Гегеля особливо наголошували на тому, що він виступав апологетом «тоталітаризму» та «поліцейської держави», заперечуючи права і свободи громадян, незалежності і самостійності громадянського суспільства, які в умовах тоталітаризму повністю політизуються і ідеологізуються, позбавляються самостійності та «поглинаються» тоталітарною системою [1, с. 31].

Однак Гегель, по-перше, ніколи не прославляв авторитарно-поліцейську державу, в якій правопорядок спирається не на розвинуту правосвідомість і правову культуру громадян, а на пильність влади, на її прагнення до надмірної опіки над підданими і настирливо-прискіпливе виконання функцій нагляду.

Авторитарна держава, як правило, декларує, що вона піклується про благополуччя всього народу, про його матеріальне забезпечення та освіту, але це є ніщо інше як декларативні гасла, котрі суперечать реальній дійсності, в якій пересічні громадяни є безправними.

Тоталітаризм Гегель розглядає з позиції права як антиправову, антидержавну форму організації політичної влади.

Слід зазначити, що Гегель і німецький філософ І. Г. Фіхте висловлювали протилежні погляди на роль і місце насильства в історії. Як відомо, Гегель схвально сприймав Велику Французьку революцію як важливу історичну подію, але він критично ставився до якобінського терору. І. Г. Фіхте, навпаки, у своїх теоретичних концепціях підтримував політику терору. «Щодо тих, хто таємно або відкрито готують виступ проти держави, – писав Фіхте, – держава має право застосовувати силу аж до фізичного знищення» [7, с. 86]. Таким чином, як

зазначає Манфред Бур, «Фіхте знаходиться в одному ряду з Робесп'єром і з якобінцями» [7, с. 87]. Зрозуміло, що Фіхте накладав на поліцію відповідальність за забезпечення революційного порядку, в якому терор і насильство відігравали важливу роль.

«Гегель, говорячи про поліцію, – писав А. А. Піонтковський, – прекрасно розумів, що поліцейська опіка викликає в громадян ненависть до поліції завдяки надмірному обмеженню нею повсякденного життя громадян» [8, с. 363].

По-друге, для Гегеля проблема права, законності та справедливості являла собою не тільки важливе науково-філософське, але й морально-етичне значення. В розумній державі, на глибоке переконання мислителя, хороші закони ведуть до її процвітання, а вільна власність є основною умовою її благополуччя. «Оскільки я як громадянин включений у своє приватне життя, то я маю право вимагати, щоб і моє приватне благополуччя охоронялось державою та її соціальним інститутом – поліцією», яка на його думку, виконує тільки зовнішні функції «регулювання зовнішніх відносин, усвідомлення їх необхідності та управління» [2, с. 452].

По-третє, одним із обов'язків поліцейської влади є протидія всім небезпекам, випадковим і необдуманим діям і т.д., котрі можуть порушити суспільний спокій і безпеку; вона зобов'язана забезпечувати суспільні стосунки у всіх відношеннях, попереджувати намір у порушенні прав, слідкувати за підозрілими особами, викривати винних тощо.

На думку мислителя, поліція зобов'язана своїми діями сприяти забезпеченню громадського порядку і боротьбі зі злочинністю і тим самим сприяти справедливості, оскільки метою держави є щастя громадян [2, с. 291].

Гегель доходить висновку, що не існує чіткої межі, котра б сама по собі вказувала, що шкідливо і що не є шкідливим; не існує також і по відношенню до злочину такої межі, котра б вказала нам, що є підозрілим і що не є підозрілим, що необхідно заборонити або піддати нагляд і що не слід піддавати забороні.

Гегель як діалектик наголошує на основній причині цієї проблеми, а саме: суперечливості розвитку суспільства, коли в одних умовах можна контролювати більш гуманними і демократичними методами, а в інших, наприклад, під час війни, застосовувати більш жорсткі радикальні методи.

Таким чином, «вона (поліція) може ... в своїй діяльності приймати рішення, в результаті якого може діяти дуже педантично і об-

межувати щоденне життя людей», а для цього Гегель вимагає встановити контроль над поліцією» [2, с. 458].

Для того, щоб обмежити втручання поліції у так звану повсякденну діяльність громадян, останні повинні добросовісно виконувати закони держави. Бо інакше людина не досягне своєї власної цілі.

Тільки при умові, де обов'язок громадянина і його право виступають у діалектичній єдності як взаємопов'язані і взаємообумовлені, в такій державі суб'єктивна мета громадян буде задоволена.

На думку мислителя поліція зобов'язана своїми діями сприяти забезпеченню громадського порядку і боротьбі зі злочинністю і тим самим сприяти справедливості, оскільки «метою держави є щастя громадян..., то міцність держави сумнівна» [2, с. 291].

Німецький мислитель виступає активним поборником захисту прав і свобод людини в суспільстві і державі «Член громадянського суспільства, – декларує він, – повинен вести свою справу, обвинувачувати і захищатися; право, яке повинно бути йому представлено, є його власним правом» [2, с. 445].

Діяльність поліції Гегель пов'язує не тільки з існуючими правовими нормами, але й судовими інстанціями. «Поліція, – вказує філософ, – зобов'язана доставити підозрюваного для проведення слідства, перевірити обґрунтованість підозри, з'ясувати сутність обставин справи, імовірність обвинувачення; підозри у подальшому розслідуються судом. Та обставина, що діяльність поліції і судочинства розділені, має велике значення, і в цивілізованих державах нового часу обидві ці інстанції все більше і більше розмежовуються одна від одною» [2, с. 449]. Тому необхідно взагалі роз'єднати ці дві сфери, оскільки вони є різними.

Гегель критикує німецького філософа Фіхте, у якого «держава в цілому є поліція, і він зовсім не філософськи підходить потім до спеціальних питань» [1, с. 458]. Так, Фіхте вважає, – зазначає Гегель, – що «поліція зобов'язана знати, що кожної хвилини робить кожний громадянин, де він знаходиться» [2, с. 458]. Якщо хто-небудь купляє ніж, – іронізує він далі, – поліція повинна знати, для чого він його купив, повинна слідкувати за ним, щоб він не вбив кого-небудь. Мандрівник одразу ж викликає підозру, паспорта, опису його прикмет недостатньо для його легітимізації. Якщо суворо, – зауважує Гегель, – будувати державу, то можна дійти до частковості, які самі і в себе знищують себе» [2, с. 458].

Гегель противник такої точки зору, вказуючи, що за внутрішнім, приватним життям громадян спостерігати неможливо» [2, с. 458]. І

хоча філософ вважає, що держава і суспільство існувати без такого соціального інституту не можуть, він є прихильником обмеження поліцейської влади, говорячи, що над поліцією слід встановити контроль з боку держави та суспільства [2, с. 458].

В поліції мислитель насамперед вбачає важливий інститут держави. «Ціль поліцейського нагляду і опіки, – пише він, – надати індивіду всезагальну наявну можливість для досягнення індивідуальних цілей» [2, с. 267]. Говорячи сучасною мовою, Гегель виступає за виконання поліцією соціально-сервісних функцій, і забезпечення нормальних побутових умов у громадянському суспільстві. «Коли людина у новітній час, – зазначає він, – спокійно виходить на вулицю, їй не приходиться у голову, що все могло б бути інакше, бо ця звичка щодо безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає про те, що це результат дій особливих органів (поліції)» [2, с. 293]. Гегель вважав, що серед важливих обов'язків поліції є піклування про вуличне освітлення, будівництво мостів, встановлення твердих цін на товари щоденного споживання, а також про здоров'я людей [2, с. 267].

Гегель зазначає, що у тогочасному суспільстві існують два основних погляди щодо ролі і місця поліції в державі та суспільстві, які є протилежними. Так, згідно першого погляду, «поліції слід надати нагляд за всім» [2, с. 267]. Це б означало, що поліція мала б контролювати буквально всі дії індивіда. Згідно іншого, «поліції нічого не слід визначати, оскільки кожна людина буде орієнтуватися на потреби іншої» [2, с. 267].

Варто вказати, що Гегель більше схиляється до думки, про те, що якщо кожна особа буде чесно трудитися і «заробляти собі на хліб», то це забезпечить не його тільки порядок і свободу в суспільстві кожного її члена, але й загальне благо [2, с. 268].

Філософ прекрасно розумів, що досягти повної гармонії у суспільстві неможливо, оскільки об'єктивно існують суперечності та не існує такої межі, що «шкідливо і не шкідливо», а щодо злочину, «що є підозрілим і що не є підозрілим, що слід заборонити або піддати нагляду, та що не слід забороняти, за що не слід піддавати нагляду, підозрі, допиту або притягати до відповідальності» [2, с. 268]. Ці суперечності відображають взаємодію протилежностей: з одного боку, суспільство і держава, з іншого – об'єктивно існуюча злочинність. На думку мислителя, в суспільстві виникають ситуації, коли «поліція може діяти надзвичайно педантично і обмежувати повсякденне життя індивідів» [2, с. 266]. Граничну лінію, де поліція повинна діяти, застосовуючи

найрадикальніші методи, і де вона може діяти більш демократично, провести важко. Ця теза Гегеля у наш час відіграє важливу методологічну роль, оскільки складно визначити межу дозволеного і не дозволеного в службово-професійній діяльності міліції на всіх етапах специфічного і функціонального розвитку держави. Одна справа діяльність поліції у високорозвинених державах з високою культурою і демократичними цінностями і традиціями. Інша ж – у державах перехідного періоду або в тоталітарних. Отже, Гегель правильно підкреслює, що не слід дивитись на поліцію як на соціально-політичний і правовий інститут як на щось незмінне, стале в своєму розвитку, оскільки на її функціонування в суспільстві впливає багато чинників: «мораль, дух державного будівництва і т.д.» [2, с. 266].

У суспільстві, на думку Гегеля, постійно існують розвиваються, переплітаються потреби кожного індивіда щодо їх забезпечення та задоволення. Кожний член суспільства має на це право. Для їх задоволення у суспільстві необхідний «нагляд і турбота публічної влади», у якій чільне місце відводиться поліції [2, с. 266]. Виникає питання, а якщо індивід об'єктивно не має можливостей для задоволення своїх життєво важливих потреб? Чи може він стати на шлях правопорушення?

«Гегель, – підкреслює А. Гулига, – намалював суперечливу картину, де на одному полюсі громадянського суспільства багатство і розкіш, а на іншому – злидні і убогість, що веде до фізичного і морально-гно віродження» [9, с. 139].

Який же вихід бачить мислитель? У цьому аспекті він вважає, що «сім'я повинна піклуватися щодо індивіда, у тому випадку, якщо він виявиться нездатним добувати необхідні йому засоби існування» [2, с. 268].

Існує й інший вихід – це громадянське суспільство, членом якого є індивід. Громадянське суспільство, – вважає філософ, – являє собою «могутню силу», яка заволодіває людиною, вимагає від неї, щоб вона на нього працювала. Якщо людина є таким членом громадського суспільства, то вона зберігає в ньому ті ж права і домагання, які він мав у сім'ї. «Громадянське суспільство повинно захищати свого члена, відстоювати його права, а індивід, своєю чергою, зобов'язаний дотримуватися прав громадянського суспільства» [2, с. 268].

У забезпеченні стабільного правопорядку в державі і суспільстві Гегель, окрім поліції, акцентує увагу на ролі та місці громадянського суспільства. На думку мислителя, з метою боротьби з бідністю, яка може штовхати індивіда до правопорушень, «кожна людина має право

вимагати від суспільства засоби до існування» [2, с. 269]. Суспільство, робить висновок Гегель, повинно захищати індивіда і «від нього самого» [2, с. 269]. Це означає, що воно повинно контролювати його дії, щоб не допустити не тільки загибель від «голодної смерті, але й максимально мінімізувати дії, спрямовані на порушення закону і громадянської моралі». Розкриваючи причини нестабільності в суспільстві, Гегель думає про те, як «усунути бідність, що хвилює і мучить переважно сучасне суспільство» [2, с. 271]. При цьому він вказує на досвід Англії, де існує велика кількість благодійних організацій, а також податки на користь бідних, але ці акції, вважає він, не спроможні усунути причини бідності, а отже і правопорушень. «Досвід показав, – зазначає Гегель, – що там (особливо в Шотландії) найкращим засобом проти бідності, і особливо проти втрати сорому і честі, цих суб'єктивних основ суспільства, проти ліні, марнотратства і т.д. – всього того, що створює чернь, – надати бідним можливість відкрито жебракувати» [2, с. 272].

Гегель як діалектик розглядає розвиток суспільства і суспільні відносини як вічну боротьбу добра, і зла, існування на одному полюсі багатства, на іншому – бідності. Створити суспільство, де всі були б рівні, він вважав утопією.

Підводячи підсумок ролі і місця поліції в державі і суспільстві, Гегель зазначає: «Поліцейська опіка здійснюється і зберігається перш за все в умовах громадянського суспільства, всезагально виступає як зовнішній порядок і встановлення для захисту і безпеки мас від особистих цілей і інтересів, існуючих в цьому всезагальному» [2, с. 274].

Іншими словами, Гегель, аналізуючи діалектику загального і одиничного, на перше місце ставить інтереси загального – держави, громадянського суспільства, яке виражає всезагальний інтерес, що сприяє захисту й одиничного, тобто – кожного індивіда. Таким чином, поліція насамперед забезпечує безпеку і правопорядок як всезагальне.

Гегель дає чітку відповідь на те, хто саме забезпечує цю безпеку і правопорядок. Це «держава як всезагальна воля і розум», у якій «свобода досягає свого вищого права і ця самоціль володіє вищим правом по відношенню до одиничної людини, вищий обов'язок якої полягає в тому, щоб бути членом держави» [1, с. 279]. Тільки в державі, яка володіє духом, сам «індивід володіє об'єктивністю, істиною і мораллю лише тією мірою, якою він є членом держави» [2, с. 279].

Таким чином, підсумовує Гегель, поліція забезпечує стабільність суспільно-правових відносин; безпеку та індивідуальну свободу громадян.

Висновки. У «Філософії права» Г. Гегель прагнув здійснити синтез політико-правових, державницьких, соціальних, морально-етичних та інших ідей, розкрити діалектику в громадянському суспільстві. Філософ вперше, порівняно з його попередниками, розкрив сутність поліції та її роль у суспільно-правових відносинах. Для Гегеля поліція – це державний орган, основне завдання якого полягає у забезпеченні громадської безпеки як в цілому суспільстві, так і кожного його члена. Він не виступає апологетом «поліцейської держави», навпаки він прихильник правової держави, в якій буде панувати свобода, законність і справедливість.

Концептуальне положення гегелівського розуміння поліцейської діяльності має важливе теоретико-методологічне значення в умовах розбудови демократичної, правової і соціальної держави в Україні. У цьому аспекті слід підкреслити, що правоохоронні органи України і її важлива складова – міліція у наш час забезпечують стабільний правопорядок, законність, ведуть рішучу боротьбу зі злочинністю, охороняючи конституційні права і свободи громадян.

Таким чином, ідеї великого мислителя щодо проблем держави, державного будівництва, охорони суспільства і окремого громадянина не втратили свого значення, вони є актуальними і в історичних умовах ХХІ століття.

1. Нерсесянц В. С. «Філософія права»: история и современность / В. С. Нерсесянц // Гегель Г. В. Ф. Философия права: пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3–43.

2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 534 с.

3. Гегель В. Ф. Г. Политические произведения / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Наука, 1978. – 438 с.

4. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 640 с.

5. Фабиан Фран. Перо и меч. Клаузевиц и его время / Франц Фабиан. – М.: Воен. издат. Министерство обороны Союза ССР, 1956. – 307 с.

6. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 1093 с.

7. Бур Манфред. Фихте И. Г. / Манфред Бур. – М.: Мысли, 1965. – 166 с.

8. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория / А. А. Пионтковский. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1963. – 468 с.

9. Гулыга А. В. Гегель / А. В. Гулыга. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 272 с.

Ряшко В. И., Ряшко Е. В. Полиция в политико-правовой системе государства и общества в «Философии права» Г. Гегеля

Проанализирована роль и место полиции в политико-правовой системе государства и гражданского общества в «Философии права» Гегеля. Акцентируется внимание на социальной роли полиции, ее значении в обеспечении законности и правопорядка, защите прав и свобод граждан.

Ключевые слова: государство, общество, политика, полиция, право, гражданин, закон, законность, преступление.

Riashko V. I., Riashko E. V. The police in the political and legal system of the society and state in Hegel's «Philosophy of Law»

The article examines the role and place of the police in the political and legal system of the state and public society. A special attention is paid to the social role of the police, its role in law and order maintenance and the protection of citizens' rights and freedoms.

Key words: state, society, police, law, citizen, legality, crime, politics.

Стаття надійшла 29 травня 2013 р.

УДК 340.12

Х. Б. Соломчак

**ПОЗИТИВНА ПРАВОВА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

Досліджуються проблеми позитивної правової відповідальності людини. Запропоновано власне визначення поняття позитивної правової відповідальності як правовідношення, в якому добровільно, свідомо реалізуються суб'єктивні права і обов'язки людини та яке об'єктивується у її правомірній поведінці.

Ключові слова: правова відповідальність, позитивна правова відповідальність людини, правосвідомість, обов'язки, права, правомірна поведінка.

Постановка проблеми. У філософсько-правовій літературі відповідальність розглядається у двох аспектах: негативному та позитивному. Ці види відповідальності взаємопов'язані, оскільки обидві залежать від природно-соціального характеру людини та мають спільну мету – забезпечення правопорядку. У цьому контексті першочергове значення набуває позитивна правова відповідальність, яка оберігає від